

MUNAVVAR QORI ABDURASHIDXONOV HAYOTI TARIXIDAN

Mahmudov Zoirbek Tohirjon o'g'li
Andijon davlat pedagogika instituti
Tarix yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola orqali buyuk jadid bobolarimizdan biri Munavvar qori Abdurashidxonov hayoti haqida ko'plab ma'lumotlar yoritib beriladi. Maqolada, Munavvar qorining o'qishga qiziqishi, jadidchilik harakatlariga kirib kelishi, ko'plab jadid maktablarini yaratishi, darsliklar yaratishi hamda jadidchik harakatlarida qilgan ishlarini ko'rishingiz mumkin.

Kalit so'zlar: Munavvar qori oilasi, "Tarjimon" gazetasi, jadid maktablari, darsliklar, "Rushdiya" jadid maktabi, "Maorif qahromoni",

"Buyuk ajdodlarimizning muqaddas xotirasi va jasorati oldida bosh egamiz. O'z tarixini bilgan yutadi."

(Shavkat Mirziyoyev¹.)

Darhaqiqat, buyuk tariximizda vatanimizning buyuk kelkajagi, ozodligi uchun o'z jonini ayamagan jasur ajdodlarimiz bor. Yaqin tariximizga nazar soladigan bo'lsak, albatta, ko'z oldimizga buyuk jadid bobolarimiz keladi. Ular bizga mana shunday buyuk yurtni tashlab kettilar. Shunday buyuk jadid bobolarimizdan biri Munavvar Qori Abdurashidxonovdir.

U 1878-yil Toshkent shahrining Shayx Xovandi Tahur dahasi, Darxon mahallasida, elga taniqli oilada dunyoga keldi. Unga yaxshi niyatlar bilan padari buzrukvor madrasa mudarrisi Abdurashidxon Sotiboldixon Olimxon o'gli va volidayi mehriboni, otinoyi Xosiyatxon (1845-1931) Xonxo'ja Shorahimxo'jayev (1841-1941)ning qizi Munavvar, ya'ni nurli va nur bilan yo'g'rilgan degan ma'noni anglatuvchi ism qo'ydilar. Munavvarning otasi Abdurashidxon o'z hovlisida maktab ochib, 40 nafar o'quvchiga dars bergan. Onasi Xosiyatxon ham shu hovlida xotinqizlarni o'qitib, ularga bilim bergan. 1885-yilda Munavvar 7 yoshga kirganda otasi vafot etadi. Abdurashidxon va Xosiyatxon 3 o'g'il ko'rishgan edi. Kattasi A'zamxon (1872-1919), o'rtanchasi Muslimxon (1875-1954), kichigi Munavvar edi. Munavvar va akalarining yeb-ichishi-yu kiyinishlari, ta'lim-tarbiyasi-yu hayotda o'z o'rnini topishi onasi Xosiyatxon ayaning zimmasiga tushdi. U o'z davrining ilmi, o'qimishli, fozila ayollaridan bo'lib, farzandlarini o'qimishli qilib voyaga yetkazdi, uyli-joyli qildi.

¹ Jadidlar. Munavvar Qori Abdurashidxonov. Yoshlar Nashriyoti Uyi. T-2022y.

Munavvar yoshligidan o'tkir zehqli, akalari qatori ilmga chanqoq bo'lib o'sdi. U onasidan boshlang'ich ta'limni oldi. Undan so'ng, dastlab Toshkentda Yunusxon madrasasida o'qiydi. Keyin esa o'n yoshlarida Buxoroga borib, u yerdagi madrasalardan birida besh yil hadis va fiqh ilmi tahsiliga beriladi. Toshkentga qaytib Darxon mahallasi masjidida imomlik qiladi. Ilk bor mustaqil faoliyat yuritib, xalqqa islom nurini yoydi. U diniy, dunyoviy va ijtimoiy-siyosiy mazmundagi kitoblarni, jurnal va gazetalarni sevib o'qiydi. Ayniqsa, jadidchilikning "otasi" Ismoilbek G'aspirali Qrimda chop etayotgan "Tarjimon" (1883-1914) gazetasi Munavvarning millatparvar, xalqchil bo'lib yetishishiga katta ta'sir qiladi. Munavvar qorining shogirdlaridan biri Laziz Azizzodaning yozib qoldirilishicha, inqilob arafasida Turkistonga, jumladan, Toshkentga Rusiya, Turkiya, Misr, Eron va boshqa sharqiy mamlakatlardan ko'plab turli xil ilg'or fikrli jurnal, gazeta va to'plamlar kelib turgan. Ular ziyoli va yoshlar orasida, madrasalarda qo'ldan-qo'lga o'tib o'qilgan. Bulardan Munavvar Qori Abdurashidxonov ham bahramand bo'lgani shubhasiz. U turkey tillardan tashqari rus, fors tillarini ham yaxshi bilgan.

Munavvar qori yoshligidan Vatan taqdiri, xalqning ijtimoiy turmushi "oq poshsho" va uning o'lkadagi mustamlakachilik, ruslashtirish va islom dinini zaiflashtirish siyosati haqida o'ylay boshlaydi. U Vatan ozodligi iqtisodiy va madaniy taraqqiyoti, eng avvalo, mutaassiblashib taraqqiyotdan orqada qolgan xalq maorifi isloh qilinib, diniy va dunyoviylikka asoslangan yangi boshlang'ich o'rta maxsus va oliy ta'lim tizimini yaratilishiga bog'liq ekanligini juda erta tushinib yetadi. Mana shuning uchun ham Munavvar qori XIX asrning 90-yillarida Ismoilbek G'aspirali tomonidan Qrimda joriy qilingan "usuli jadid" – "usuli savtiya" (tovush usuli)ga asoslangan yangi maktab ochishga bel bog'laydi. Ammo, unga chor ma'muriyati, rus ziyoli missionerlari, mahalliy musulmon mutaassiblari qarshilik qiladi. Juda kata mehnat va turli ta'qiblarga bardosh berish evaziga Munavvar qori 23 yoshida o'z uyida 1901-yil Turkistonda birinchilar qatorida jadid maktabini ochishga muvassar bo'ladi. Unda bolalar o'qish – yozishni olti oyda o'rganib to'la savodli bo'ladi. Buning uchun usuli qadim- eski an'anaviy maktablarda esa besh yil vaqt sarflanar edi. O'z mehnatidan to'la ma'naviy qoniqish hosil qilgan va ilg'or usulning natijalari chuqur his etgan Munavvar qori asosiy e'tiborni xalqqa ma'rifat tarqatishga, shuningdek, chorizm mustamlakasining xilma- xil nayranglariga qaratdi. Inqilobdan oldin u bu "qilmishi" uchun bir necha born chor amaldorlari tomonidan ta'qib qilinadi, surgun qilinishi haqida ogohlantiradi, ammo bu tahdidlar uni sira cho'chita olmadi.

Munavvar qorining madaniy-ma'rifiy, ijtimoiy-siyosiy faoliyati birinchi (1905-1907) va ikkinchi (1917-yil fevral) rus inqiloblari va bularning Turkistonga ta'siri jarayonida yanada yuksaklikka ko'tariladi. Bu davrda u faqat jadid maktablarini tashkil etish va ularda yoshlarni o'qitish bilan cheklanmay, faol adib, journalist, noshir, olim, siyosiy arbob sifatida Turkistondagina emas, balki O'rta Osiyo va Rossiya

musulmonlari orasida ham kata obro‘ qozonadi. Munavvar qori maktabi tahsilidan so‘ng Germaniyada o‘qib, ziroat ilmining yetuk mutaxassisi bo‘lib yetishgan Ibrohim Orifxon o‘g‘li Yorqin(1901-1996) yozadi: “Tarixni shaxlar yaratadi. Tarix tarjiniyati hollardan, ayniqsa, atoqli kishilarning tarjiniyati hollaridan iboratdir deyдилar. Menimcha, biz ham Turkiston tarixining o‘tgan asr so‘ngidan boshlangan uyg‘onish davrini boshlab Munavvar qori yaratdi va Turkiston tarixining jadidchilar davri boshidan oxirigacha Munavvar qorining tarjiniyati holidan iboratdir desak yanglishmaymiz².” .

Munavvar qori yangi diniy va dunyoviylikka asoslangan harakatning mazmun-mohiyati va maqsad-vazifalarini juda erta anglab , o‘z hovlisida ochgan to‘rt yillik “savtiya”, ya’ni tovush usullari maktabi eski an’anaviy maktablarga mutlaq raqobatda bo‘lgan yangi jadid maktabi yuzaga keladi. Shu o‘rinda Munavvar qori jadidchilikni hozirgi tushinchadagi islohotchilik , ishbilarmonlik hamda tadbirkorlikdan boshladi desak, mubolag‘a bo‘lmaydi. Munavvar qori maktabida diniy va dunyoviy ilmlar o‘zaro uyg‘unlikda yonma-yon o‘qitildi. O‘quvchilar tezda savod chiqarib ravon o‘qish hamda yozish qobiliyatiga ega bo‘ldilar. Munavvar Qori maktabidan andoza olgan jadid maktablari nafaqat Toshkent, balki Butun Turkiston, hatto undan tashqarida ham birin-ketin ochilib, tezlik bilan yoyila boshladi. Munavvar qori birgina maktab bilan cheklanmay, yana bir necha xususiy jadid maktabini ochdi. U yanada oldinga qadam tashlab, birinch bo‘lib, ikki yillik “Rushdiya” jadid maktabini ochib, hozirgi milliy dunyoviy o‘rta maxsus ta’limga asos soldi. Bu maktab xam juda keng miqyosda boshqa joylarda tez rivojlanib, hatto sovet davrida ham asqotdi. Hatto “Lenin maktabi”, “Muxtoriyat maktabi” deb nomlandi. Maorif taraqqiyotiga qo‘shgan boshqa xizmatlari evaziga Munavvar qori mahalliy sovet hukumating 1923-yil 7- martdagi e’tirof etilgan qaroriga ko‘ra, “Maorif qahramoni” unvoniga sazovor bo‘ldi. Yana bir tarixiy haqiqat shuki, Munavvar qorining “Rushdiya” maktabida juda ko‘p qiyinchiliklar bilan Turkiston general-gubernatorligidan rus tilini o‘qitishga ruhsat oladi. Rus tili bilan birga, diniy va dunyoviy ta’lim, ya’ni ijtimoiy-gumanitar va tabiiy bilimlar chuqur o‘qitildi. Mazkur maktabni bitirganlar xorijiy o‘quv yurtlarida o‘qidilar, mahalla masjidlarida imom, o‘sha davr korxonasi va tashkilotlarida ish yurituvchi kabi mutaxassislikdalarida ishlay boshladilar. Jadid maorifing moddiy asosini xalqning o‘zi ta’minladi. Munavvar qori jadid maktablari uchun dastur va darsliklarni ham ilk bor o‘zi ishlab chiqdi. Masalan, “Adibi avval”- Alifbo darsligi (1907-y.), “Adibi soniy” (1907-y.)- O‘qish kitobi, “Yer yuzi” (1908-y.)- 3-4 sinflar uchun Geografiya darsligi, “Havoyiji diniya”, “Til saboqlari” (1925) darsliklari, “Tajvid”- Qur’oni karimni o‘qish qoidalari va “Sabzavor” adabiy to‘plami va boshqa shu kabilar. Bular qayta-qayta chop etilib, juda keng tarqaldi.

² “Yosh Turkiston” jurnali, 1934-yil, yanvar, 50-son.

Ammo bu osonlikcha yuz bermadi. Munavvar qori va, umuman, jadidlar o'ta jiddiy ikki qarama-qarshi ijtimoiy- siyosiy kuch bilan to'qnash keldi. Birinchisi, mustamlakachilik bo'lsa, ikkinchisi, shu siyosatga itoatda bo'lgan mahalliy ulamo va ziyolilar orasidagi ba'zi bir jaholatparastlik bo'ldi.

Munavvar qori Abdurashidxonov o'ta mustabid va aksilinsoniy ikki kuch zulmi ostida, millat manfaati va Vatan istiqloli yo'lida, ziddiyatlarga to'la murakkab davrda o'z faoliyatini olib borishga to'g'ri keldi. Buning oqibatida 1931-yilda 53 yoshida qatag'on qurboni bo'lib shahid ketdi.

Xulosa qilib aytganda, Munavvar qori Abdurashidxonov Turkiston xalqini ma'naviyati, ozod xalq bo'lishi uchun, o'z joni xavf ostida qolishini bilgan bo'lsada bor imkoniyatlarini ishga soldi. Ko'plab jadid maktablarini ochdi hamda darsliklar yaratdi. Shunday buyuk jadid bobolarimizning asarlarini, hayot yo'llarini o'rganish biz yangi avlod yoshlariga ham farz ham qarzdir.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Jadidlar. Munavvar qori Abdurashidxonov. YOSHLAR NASHRIYOTI UYI. T-2022y.
2. "Yosh Turkiston" jurnali, 1934-yili, yanvar, 50-son.
3. Jadidlar. Munavvar qori Abdurashidxonov. "Zabarjad Media", T-2022y.
4. Ziyouz.uz.